

Przepowiadanie Słowa Bożego w świetle ostatnich dyrektyw Papieskiej Komisji Biblijnej

W roku 1993 Papieska Komisja Biblijna wydała ważny dokument zatytułowany "Interpretacja Pisma Świętego w Kościele"¹. Zawiera on szereg uwag na temat pozycji współczesnej egzegezy biblijnej, ze szczególnym uwzględnieniem sposobów zastosowania jej osiągnięć w życiu Kościoła. Wśród wielu zagadnień dotyczących różnych dziedzin wiedzy biblijnej² na szczególną uwagę zasługują wskazówki odnoszące się do natury biblijnego Słowa Bożego, jego ujmowania i przekazywania w przepowiadaniu kościelnym. Są to nowe lub bardziej dokładne ujęcia sensu biblijnego, jego aktualizacji i inkulturacji oraz metody homilii mszalnej.

I. Sens Pisma św.

Zasadniczym zadaniem egzegezy jest ukazanie sensu biblijnego, czyli myśli, jaką zamieścił w Piśmie św. sam Bóg, przy współudziale autora natchnionej księgi. Przyjmuje się powszechnie, że są dwa sensy biblijne: dosłowny (literalny, wyrazowy) i duchowy (typiczny). Przy bliższym określaniu natury tych sensów, zwłaszcza duchowego, należy zauważyć, że dokument Papieskiej Komisji Biblijnej zawiera ujęcia nowe, odbiegające znacznie od ustaleń tradycyjnych.

1. Sens biblijny w ujęciu tradycyjnym

Według dotychczasowej, zgodnej, opinii egzegetów, przy interpretacji tekstu biblijnego zasadnicze znaczenie ma sens wyrazowy (*sensus litteralis*), który przy zastosowaniu odpowiednich metod można odczytać z dosłownej analizy tekstu lub zawartych tu metafor.³

Potwierdza to encyklika papieża Piusa XII "Divino afflante Spiritu" w formie wezwania: "Niechaj egzegeci stale o tym pamiętają, że ich pierwszym i

¹Papieska Komisja Biblijna, Interpretacja Pisma Świętego w Kościele, tłum. Bp K. Romaniuk, Poznań 1994.

²Dokument dzieli się na następujące części: I. Metody i podejścia do interpretacji Biblii, II. Zagadnienia hermeneutyczne, III. Wymiary specyficzne katolickiej interpretacji Pisma św., IV. Interpretacja Biblii w życiu Kościoła.

³Zob. np. Ks. J. Drozd, Ks. J. Homerski, Zasady katolickiej interpretacji Pisma Świętego, w: Wstęp ogólny do Pisma Świętego, red. ks. J. Homerski, Poznań – W-wa 1973, 197–222; Ks. J. Szlaga, Hermeneutyka biblijna, w: Wstęp ogólny do Pisma Świętego, red. ks. J. Szlaga, Poznań – W-wa 1986, 185–191.

usilnym staraniem ma być jasne poznanie i określenie, jaki jest sens dosłowny słów biblijnych". Ten sens dosłowny mają oni odnaleźć przez analizę oryginalnego języka tekstu, uwzględniając jego kontekst, miejsca paralelne, a także postanowienie Urzędu Nauczycielskiego w Kościele, wykładnię Ojców Kościoła i analogię wiary. Przy objaśnianiu tekstu należy zwracać uwagę nie tylko na rzeczy odnoszące się do historii, archeologii, filologii i tym podobnych działów naukowych, ale przede wszystkim na jego treść teologiczną, dotyczącą wiary i obyczajów, która jako słowo Boże ma kształtować święte życie wiernych, odpowiadające godności chrześcijanina⁴.

Dawniejsza hermeneutyka biblijna uwzględniała także drugi sens biblijny, zwany duchowym lub typicznym, występujący w tekstach Starego Testamentu. Jest to sens, który nie wynika bezpośrednio z wyrazów, lecz z ich treści opisującej osoby, przedmioty lub wydarzenia Starego Testamentu, wskazujące na nadchodzącą rzeczywistość Nowego Testamentu⁵.

Według encykliki *Divini afflante Spiritu*, "Bóg tak mądrze rozrządził, że nauki i fakty w Starym Testamencie chociaż minione, w duchowy sposób oznaczały te, które miały się ziścić dopiero w nowym przymierzu łaski. Jak więc egzegeta ma odszukać i wytłumaczyć dosłowny sens słów, zamierzony i ujawniony przez pisarza natchnionego, tak winien on również odszukać i sens mistyczny, byleby tylko było wiadomo, że w danym tekście szukać go należy"⁶

Wypowiedź papieża dała podstawę do bardziej dokładnych uściśleń sensu duchowego⁷ jednak większość uczonych uznała, że sens duchowy (mistyczny) jest tu równoznaczny z sensem typicznym, jaki mieści się tylko w nielicznych tekstach Starego Testamentu, mających potwierdzenie w Nowym Testamencie.

Niektórzy egzegeci przyjmują także tzw. sens pełniejszy (*sensus plenior*), wychodząc z założenia, że Bóg chciał niekiedy za pośrednictwem słów autora natchnionego wyrazić sens obfitszy i bogatszy w treść, której od razu nie można było zrozumieć. Teksty te należy zatem rozpatrywać w ramach całej historii zbawienia, która ujawnia ich sens pełny⁸. Z historii zbawienia wynika także, przyjmowany przez niektórych sens integralny. Historia zbawienia obu Testamentów stanowi jeden wielki proces zbawczy, dopełniony w nowym przymierzu, co pozwala mówić o jednym sensie chrześcijańskim, zbliżonym nieco do sensu pełniejszego⁹.

⁴Ojca św. Piusa XII Encyklika o właściwym rozwoju studiów biblijnych, tłum. Ks. E. Dąbrowski, Warszawa 1946, 25–26.

⁵Zob. Ks. J. Szlaga, dz. cyt., 191–193.

⁶Ojca św. Piusa XII Encyklika o właściwym rozwoju studiów biblijnych, 26–28.

⁷Zob. Ks. J. Stępień, Sens biblijny, w: *Podręczna Encyklopedia Biblijna*, t. 2, red. ks. E. Dąbrowski, Poznań 1960, 506n.

⁸Zob. A. Fernández, *Sensus typicus, sensus plenior*, „*Biblica*” 33 (1952) 526–528; J. Drozd, Problem "sensus pełniejszego" w Piśmie św., *Roczniki Teologiczne – Kanoniczne* 10 (1963) 89–103.

⁹Zob. Ks. J. Szlaga, dz. cyt., 190.

2. Sens biblijny według dokumentu Papieskiej Komisji Biblijnej

Wypowiedź Papieskiej Komisji Biblijnej wprowadza niewielkie modyfikacje w dotychczasowe ujęcia sensu dosłownego, wprowadza nowe określenie sensu duchowego i podtrzymuje opinię o odpowiednio rozumianym sensie pełniejszym.

"Sens dosłowny Pisma św. to ten, który został wyrażony wprost przez ludzi jako pisarzy natchnionych. Będąc owocem natchnienia ten właśnie sens jest również zamierzony przez Boga, głównego Autora tekstu natchnionego. Odkrywa się ten sens poprzez dokładną analizę tekstu rozpatrywanego w jego kontekście literackim i historycznym. zadaniem głównym egzegezy jest przeprowadzić jak najstaranniej tę analizę, posługując się przy tym wszystkimi środkami stosowanymi w badaniach literacko – historycznych po to, aby określić z całą dokładnością sens dosłowny tekstów biblijnych".

Nowym elementem w opisie sensu dosłownego jest przestroga, by w odniesieniu do konkretnego tekstu zbyt go nie zacieśniać. Dotychczas podkreślano zbyt mocno, że "każde zdanie (nawet słowo) Pisma św. posiada tylko jeden jedyny sens wyrazowy, który hagiograf zamierzył i jasno go wyraził"¹⁰. Dokument stwierdza, że generalnie jest to pogląd słuszny, lecz należy tu również uwzględnić następujące uściślenia:

- Stwierdzenia tego nie można uważać za zasadę bezwzględną, ponieważ, po pierwsze: pisarz natchniony może świadomie nawiązywać do wielu poziomów tej samej rzeczywistości (możliwość psychologiczno – językowa), po drugie: zdanie natchnione przez Boga w odbiorze może być wieloznaczne (słowa Kajfasza: J 11,50).

- Wiele tekstów zdradza charakter swoistego dynamizmu, stąd ich treści nie można zbyt mocno ograniczać historycznymi okolicznościami ich powstania. Dotyczy to np. Psalmów królewskich, które nawiązują do instytucji królestwa oraz do idealistycznej wizji królewskiej władzy zapowiadanego Mesjasza.

- Sens dosłowny jest otwarty na dalszy rozwój, co potwierdzają kolejne "relektury" danego tekstu, czyli dostrzeganie nowych aspektów znaczeniowych przy odczytywaniu jego treści w nowych warunkach, przez późniejszych pisarzy natchnionych¹¹.

Wiele miejsca w omawianym dokumencie poświęcono nowemu ujęciu sensu duchowego. Mówiąc najogólniej, "sensem duchowym jest, według zasad wiary chrześcijańskiej, sens wyrażany przez teksty biblijne, czytane pod natchnieniem Ducha świętego w kontekście tajemnicy paschalnej Chrystusa i nowego życia, któremu ta tajemnica daje początek". Definicję tę uzupełniają następujące stwierdzenia:

¹⁰Ks. J. Drozd, Ks. J. Homerski, dz. cyt., 307.

¹¹Interpretacja Pisma Świętego w Kościele, s. 67–69.

– "Wydarzenia paschalne, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa, stworzyły kontekst historyczny radykalnie odmienny, rzucający tak nowe światło na dawne teksty, że nabierają one innego znaczenia".

– W tekście biblijnym, który wprost odnosi się do tych wydarzeń, sens dosłowny jest równocześnie sensem duchowym. Odnosi się to głównie do Nowego Testamentu, choć również w Starym Testamencie jest wiele tekstów, których sens dosłowny jest sensem religijnym i duchowym.

– Lektura duchowa, indywidualna lub wspólnotowa, tylko wtedy prowadzi do odkrycia sensu duchowego, kiedy dany tekst rozpatruje na trzech poziomach rzeczywistości zbawczej: wychodzi z treści tekstu biblijnego, odnosi go do misterium paschalnego i przenosi na okoliczności aktualnego życia człowieka poddanego działaniu Ducha świętego.

– Jednym z aspektów sensu duchowego jest sens typiczny. Wprawdzie mówi się, że typologia należy nie tyle do Pisma św., lecz raczej do rzeczywistości przedstawionych w Piśmie św. (np. Adam jako typ Chrystusa: Rz 5,14; potop jako typ chrztu św.: 1P 3,20–21), jednak w gruncie rzeczy "opiera się ona na sposobie, w jaki Pismo św. przedstawia dawne rzeczywistości (np. głos Abła: Rdz. 4,10; Hbr 11,4; 12,24), a nie po prostu na samych owych rzeczywistościach": chodzi tu zatem o pewien sens Pisma św.

Osobny paragraf przeznaczają dokument na ocenę sensu pełniejszego, rozumianego jako "głębsze znaczenie tekstu, zamierzone przez Boga, ale nie dość jasno wyrażone przez pisarza natchnionego". Znaczenie to może być określane w podwójny sposób:

– kiedy pisarz natchniony przypisuje rozpatrywanym przez niego tekstom wcześniejszym nowy sens dosłowny (np. Mt 1,23 i Iz 7,14).

– kiedy jakiemuś tekstowi biblijnemu nadaje sens autentyczna tradycja Kościoła nauczającego lub jakieś formalne orzeczenie soborowe (np. Rz 5,12–20 w definicji grzechu pierwotnego podana przez sobór Trydencki).

"Sens pełniejszy – to jakby inny sposób określania sensu duchowego, kiedy to sens duchowy wyraźnie nie pokrywa się z sensem dosłownym"¹².

II. Aktualizacja i inkulturacja

Ustalaniem sensu Pisma św. zajmują się zwykle egzegeci, jednak Biblia jest żywym Słowem Bożym skierowanym do Kościoła i świata różnych epok i kultur. Interpretacji Pisma św. nie można zatem zacieśniać do granic naukowej analizy tekstu, który należy aktualizować, a zawarte w nim orędzie Boże wprowadzać do poszczególnych kultur.

1. Aktualizacja

¹²Tamże, s. 69–72

Termin "aktualizacja" w dokumencie Papieskiej Komisji Biblijnej nie oznacza zwykłego tylko przystosowywania treści tekstu biblijnego do okoliczności życia ludzi wierzących, ale ma on tu znaczenie głębsze. Nawiązuje do praktyki autorów natchnionych, w której teksty starsze były odczytywane ponownie w społecznościach ludzi wierzących, w świetle nowych warunków, i adaptowane do nowej sytuacji, w jakiej żył lud Boży.

Kościół zawsze żył Pismem św., a ostatnie dokumenty jego Urzędu Nauczycielskiego z całą mocą podkreślają konieczność szerzenia Słowa Bożego wśród wiernych, zwłaszcza w Liturgii św.¹³ Autorzy wielu publikacji biblijnych od dawna zwracają uwagę na konieczność interpretowania Pisma św. w duchu wiary, z uwzględnieniem zasad natury teologicznej i pastoralnej¹⁴. Wypowiedź Komisji Biblijnej uściśla te postulaty i nadaje im bardzo konkretny wymiar, ustalając zasady, metody i granice wspomnianej aktualizacji.

Aktualizacja kieruje się następującymi zasadami:

– Proces aktualizacji jest możliwy, ponieważ teksty biblijne są przeznaczone dla ludzi wszystkich epok i kultur (por. Iz 40,8; 66,18–21; Mt 28,19–20).

– Aktualizacja jest konieczna, ponieważ teksty biblijne zawierają wprawdzie wezwania o wartości nieprzemijającej, jednak były one redagowane z myślą o warunkach, w których żyły dawne pokolenia, przy użyciu języka uwarunkowanego przez różne epoki. Aby ich orędzie było zrozumiałe dla ludzi naszych czasów, należy ich treść dostosować do warunków dzisiejszych i wyrazić ją językiem współczesnym.

– Chrześcijanie korzystają z Biblii Starego i nowego Testamentu. Należy podkreślić, że Nowy Testament jest dla nich nie tylko dopełnieniem, ale "przekroczeniem" Starego. W treści całego Pisma św. uwidacznia się zatem wewnętrzna dynamika, inspirująca ciągły rozwój i wzbogacanie historii zbawienia.

– "Aktualizacja urzeczywistnia się dzięki dynamicznej żywotności tradycji całej wspólnoty wiary". Tradycja ta odgrywała ważną rolę w redagowaniu Pisma św., natomiast w procesie jego aktualizacji wypełnia dwa zadania: po pierwsze, osłania Pismo św. przed błędnymi interpretacjami, po drugie, zapewnia pierwotnemu dynamizmowi jego dalszy postęp i rozwój.

– Aktualizacja nie polega na manipulowaniu tekstami biblijnymi dla uzasadnienia nowych opinii i ideologii, ale dostarcza wiele światła rzetelnym poszukiwaniom każdej epoki, korzystającym z przewodnictwa tych tekstów.

Skuteczność aktualizacji zależy od stosowania właściwych metod jej przeprowadzania, do których należą:

¹³Ojca św. Piusa XII Encyklika o właściwym rozwoju studiów biblijnych, s.39n; Sobór Watykański drugi: Konstytucja o Świętej Liturgii (Sacrosanctum Concilium), nr 7.33; Konstytucja dogmatyczna o Objawieniu Bożym (Dei Verbum), nr 21.22.

¹⁴Zob. np. P. Grelot, Die katholische Auslegung der heiligen Bücher, w: Einleitung in die Heilige Schrift, 1. Allgemeine Einleitungsfragen und das Alte Testament, wyd. A. Robert, A. Feuillet, Wien 1967, 192–209; H. Schlier, Aufsätze zur Biblischen Theologie, Leipzig 1968, 9–33; L. Alonso Schökel, Słowo natchnione, Kraków 1983, 221–223.

– Aktualizację należy rozpocząć od poprawnej egzegezy tekstu biblijnego, ustalającej jego sens dosłowny. Kto nie posiada formacji egzegetycznej, ten powinien skorzystać z pomocy dobrych przewodników po lekturze biblijnej.

– Aktualizacja jest pewna i owocna, kiedy interpretację Pisma św. przeprowadza się za pomocą samego Pisma św. (np. teksty o mannie: Wj 16; Mdr 16, 20–29; J 6). Konkretną egzystencję chrześcijanina nie można naświetlać tylko tekstami Starego Testamentu (np. modele walki o wyzwolenie: Wj 1–2 Mch), ale w sposób szczególny należy ją wiązać z tajemnicą Chrystusa i Kościoła.

– W interpretacji i aktualizacji tekstu biblijnego należy uwzględnić trzy następujące etapy:

a) Słuchać Słowa z pozycji człowieka żyjącego dzisiaj.

b) Próbować lepiej zrozumieć sytuację człowieka dzisiejszego korzystając ze światła tekstu natchnionego, albo usiłować odpowiedzieć na pytania, jakie życiu człowieka dzisiejszego stawia Pismo św.

c) Wydobyć z bogactwa znaczeniowego tekstów biblijnych elementy mogące dopomóc w zmianie na lepsze życia dzisiejszego człowieka tak, by było zgodne ze zbawczą wolą Boga w Chrystusie.

Aktualizacja ma swoje ograniczenia:

– Nie może dobrać tekstów biblijnych tendencyjnie (sekty).

– Nie może opierać się na założeniach kolidujących z głównymi wytycznymi tekstu biblijnego (racjonalizm, materializm ateistyczny).

– Powinna respektować sprawiedliwość społeczną i miłość ewangeliczną (wbrew segregacji rasowej, antysemityzmowi, seksualizmowi męskiemu lub żeńskiemu)¹⁵.

2. Inkulturacja

Termin "inkulturacja" ma na uwadze działania, dzięki którym Słowo Boże może dotrzeć do ludzi różnych ras i kręgów kultury. Teologiczną podstawą inkulturacji jest prawda wiary, że orędzie biblijne jest przeznaczone dla wszystkich (Rdz 12,3; 18,18), a chrześcijańskie głoszenie dobrej nowiny ma się rozciągać na wszystkie narody (Mt 28,18–20; Rz 4,16–17; Ef 3,6). Inkulturacja ma więc wiele wspólnego z aktualizacją, jednak dotyczy głównie terenów misyjnych, a przejawia się w odpowiednich przekładach Pisma św. i w procesie kształtowania lokalnej kultury chrześcijańskiej, obejmującej wszystkie wymiary egzystencji ludzkiej (modlitwa, praca, życie społeczne, obyczaje, ustawodawstwo, nauka i sztuka, refleksje filozoficzne i teologiczne)¹⁶.

III. Homilia

¹⁵Interpretacja Pisma Świętego w Kościele, s. 98–102.

¹⁶Tamże, s. 102–104.

Wśród różnych sposobów wykorzystywania tekstów biblijnych¹⁷ ważne miejsce zajmuje homilia. Stanowi ona integralną część liturgii Mszy św., dostarczając wiernym pokarmu Słowa Bożego przez wyraźną aktualizację czytań biblijnych, po których następuje.

Dokument Papieskiej Komisji Biblijnej nie opisuje dokładnie wszystkich elementów homilii, jednak kładzie nacisk na niektóre cechy, jakie powinna posiadać. Można je zestawić w trzech postulatach:

a) "Wyjaśnienia tekstów biblijnych podczas homilii nie powinny zbyt wchodzić w szczegóły. Najbardziej wskazanym byłoby wydobyć z przeczytanych tekstów to, co może stanowić pewne światło dla wiary i stymulować doskonalenie życia chrześcijańskiego, tak zbiorowego, jak indywidualnego."

b) Przy przedstawianiu wybranej tematyki nie należy zaniedbywać aspektów opisanych wyżej aktualizacji i inkulturacji, według wskazówek hermeneutyki katolickiej. Duszpasterze mają do dyspozycji wiele publikacji biblijnych, jakie umożliwiają poprawną interpretację czytań mszalnych i ich aktualizację. Bez odpowiedniego przygotowania kaznodzieja ulega "pokusie rezygnacji z pogłębienia tekstów biblijnych, ograniczając się do jałowego moralizowania albo do mówienia o problemach dzisiejszych bez odwoływania się do Słowa Bożego".

c) W przepowiadaniu homiletycznym należy unikać zbyt jednostronnego przedstawiania samych zobowiązań, które swoim ciężarem przytłaczają wiernych. "Orędzie biblijne powinno zachować przede wszystkim charakter dobrej nowiny o zbawieniu całego rodzaju ludzkiego przez Boga". Homilia powinna najpierw pomóc ludziom "poznać dar Boży" (J 4,10), jakim jest zawarte w tekstach biblijnych objawienie Boże, a potem zrozumieć w sposób właściwy sens i potrzebę zobowiązań, jakie ten dar nakłada na człowieka¹⁸.

Już pobieżna analiza dyrektyw Papieskiej Komisji Biblijnej z wydanego ostatnio dokumentu "Interpretacja Pisma Świętego w Kościele" dotyczących przepowiadania Słowa Bożego nasuwa kilka wniosków:

Dokument wzywa do weryfikacji dotychczasowej struktury przepowiadania Słowa Bożego w oparciu o najnowsze osiągnięcia długotrwałego i wszechstronnego rozwoju nauk biblijnych.

Dotyczą one przede wszystkim bardziej dokładnego określenia samej natury Słowa Bożego, zawartego w biblijnych tekstach natchnionych. Nacisk położony na konieczność dotarcia do ich sensu duchowego, a także na aktualizację treści Pisma św., wyznacza kierunek dalszych prac nad ustaleniem właściwego wymiaru i kształtu przepowiadanego orędzia o zbawieniu.

Wykonanie tego zadania wymaga odpowiedniego przygotowania, głębokiej wiary i twórczego wysiłku przy interpretacji tekstu natchnionego i przy ustalaniu

¹⁷Dokument wzywa do posługiwania się Pismem św. w Liturgii, w Lectio Divina, w posłudze duszpasterskiej i w dialogu ekumenicznym.

¹⁸Tamże, s. 108–109.

treści i formy homilii. Tylko przy takich dyspozycjach można godnie przejąć dar Słowa Bożego i właściwie przekazywać go Ludowi Bożemu.